

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

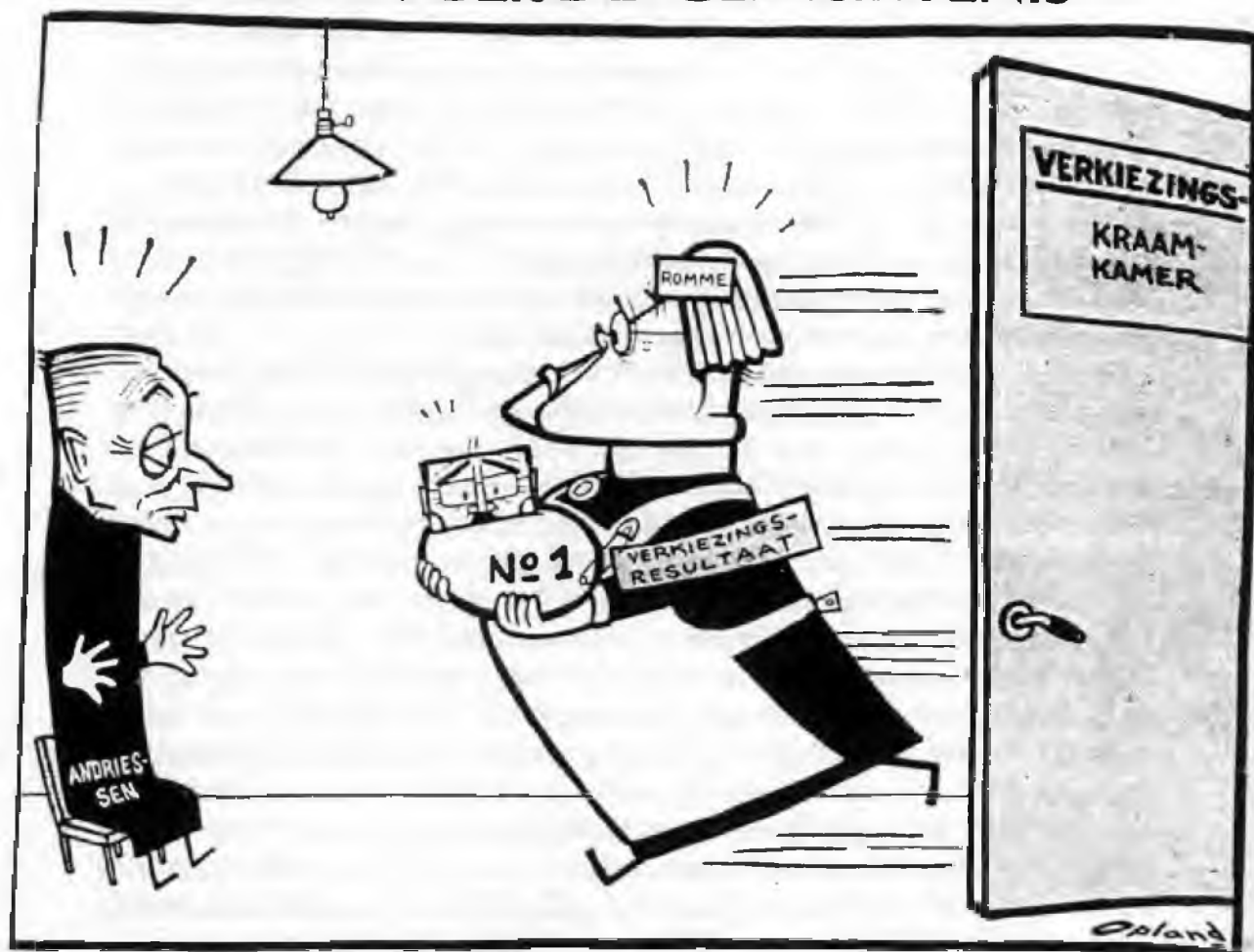
The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/91114>

Please be advised that this information was generated on 2020-09-20 and may be subject to change.

GEEN BLIJDE GEBEURTENIS

Romme: „Hij is róód!”

Karikatuur Opland, *de Volkskrant*, 28 juni 1952.

EINDELIJK EEN DOORBRAAK? DE VERKIEZINGEN VAN 1952

P.B. van der Heiden

Inleiding

Op 25 juni 1952 toog het Nederlandse electoraat voor de derde keer sinds de bevrijding richting stembus ter verkiezing van de Tweede Kamer. Ditmaal betrof het reguliere verkiezingen. Het kabinet-Drees-Van Schaik was immers geformeerd na tussentijdse verkiezingen, noodzakelijk om de grondwetswijziging in verband met de onafhankelijkheid van Indonesië te legaliseren, terwijl het na de val van Drees-Van Schaik¹ moeizaam geformeerde reconstructiekabinet-Drees II de resterende tijd tot de verkiezingen had volgemaakt.² De kiezer kon dus oordelen over maar liefst twee kabinetten, van dezelfde partijpolitieke signatuur en met grotendeels dezelfde gezichten.

In het licht van de toenmalige verzuilde verhoudingen was de uitkomst van deze verkiezingen een regelrechte aardverschuiving. ARP en vooral KVP leden fors verlies, terwijl de seculiere partijen VVD en met name PvdA stevig wonnen. Vooral de winst van de PvdA, maar liefst drie zetels, kwam onverwacht. Deze partij had zich sinds haar oprichting in 1946 in een gestaag afnemende kiezersgunst mogen verheugen, met als dieptepunt de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1950, waarbij de PvdA slechts 25,7% van de stemmen haalde. Bij de verkiezingen van 1952 behaalde zij 28,97%, omgerekend 30 kamerzetels, waarmee zij de KVP voorbijstreefde en de grootste partij werd. De KVP behaalde weliswaar ook 30 zetels, maar bleef steken bij 28,67%.

De winst van de PvdA werd door PvdA-aanhangers verklaard in termen van 'doorbraak'. Deze doorbraak was het tijdens de bezetting opgekomen streven om de verzuilde partijverhoudingen te doorbreken, om te komen tot een partijstelsel dat was gebaseerd op een links-rechts tegenstelling. De in

---

¹ Zie: J.E.C.M. van Oerle e.a., 'Het parlement als een dwarslaesie in het dekolonisatieproces' in: P.F. Maas en J.M.M.J. Clerx eds., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 3, *Het kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951*, band C, *Koude oorlog, dekolonisatie en integratie* (Nijmegen 1996) p. 659-685.

² Zie: P.B. van der Heiden e.a., 'Brede-basishobby rond een operettecrisis. De formatie van het kabinet-Drees II' in: J.J.M. Ramakers ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 4, *Het kabinet-Drees II (1952). In de schaduw van de Korea-crisis* (Nijmegen 1997) p. 1-33.

1946 opgerichte PvdA, een fusie van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB), de Christelijk-Democratische Unie en andere politieke groeperingen, was hiervan de politieke exponent. De eerste naoorlogse verkiezingen leverden een teleurstelling op voor de 'doorbrekers'. De PvdA behaalde zelfs minder stemmen dan het resultaat van de afzonderlijke groeperingen bij de laatste vooroorlogse verkiezingen. De doorbraak leek mislukt, het christelijke electoraat bleef in overgrote meerderheid binnen de heropgerichte christelijke partijen, terwijl een aanzienlijke liberale groep de PvdA verliet om de VVD op te richten. De uitslag van de verkiezingen van 1952 gaf de doorbraakgedachte weer nieuwe hoop.

De uitkomst van de verkiezingen was dus interessant, maar waren de verkiezingen zelf dat ook? Welke issues speelden er onder de Nederlandse bevolking, en hoe reageerden de verschillende partijen daarop? Wat waren de campagnestrategieën van de grote partijen? Hoe zagen hun verkiezingsprogramma's eruit, en met welke leuzen gingen zij de verkiezingen in? In onderstaand artikel worden deze vragen beantwoord.

De verkiezingsprogramma's³

De Katholieke Volkspartij

Het KVP-verkiezingsprogramma was doordeesemd van de nood der tijden. De Koude Oorlog, al tastbaar ontdooid in Korea, had nog niets van zijn dreiging voor de wereldvrede verloren. De KVP richtte zich o.a. op het totstandkomen van een 'christelijke wereldorde', waarin de samenwerking tussen de volkeren en samenwerking binnen het eigen volk centraal stonden. Om dit te bereiken was een 'betere beleving van het Christendom' noodzakelijk, hetgeen mogelijk gemaakt kon worden door een 'Christelijk werkleven' en een 'Christelijk gezinsleven'. Dit zou dan weer de mogelijkheid scheppen voor duurzame vrijheid en welvaart.

Deze algemene lijn werd uiteraard vertaald in concretere voorstellen. De samenwerking tussen de volkeren moest worden vormgegeven door een federaal Europa, door het snel totstandkomen van de economische unie van de Benelux, door het versterken van de banden met en tussen de NAVO-partners en door het verlenen van volledige medewerking aan de ontwikkeling van de VN, met daadwerkelijke hulp bij het voorkomen van agressie. Met Indonesië stond de KVP 'verdragsgetrouwe' samenwerking in een wederzijds 'zo bevredigend mogelijk georganiseerd verband' voor, maar aangezien de partij vasthield aan het Nederlandse gezag over Nieuw-Guinea zou daar in de praktijk niet veel van terecht kunnen komen.

Op het terrein van de nationale politiek ventileerde de KVP vijf kerngedachten: de eerbiediging van de menselijke persoonlijkheid; de erkenning

---

³ De verkiezingsprogramma's zijn afkomstig uit *Parlement en Kiezer 37* (1953-1954), p. 76-145.

van de maatschappelijke waarde van het gezin; 'doeltreffende bedrijvigheid' van allen; gezamenlijk dragen der lasten op basis van het draagkrachtprincipe en de afweer van het communisme. Geconcretiseerd leverden de eerste twee kerngedachten onder andere een onderstreping van het subsidiariteitsbeginsel (de gedachte dat de overheid slechts zaken aan zich mag trekken die niet door maatschappelijke organen, inclusief het gezin, geregeld kunnen worden) op, alsmede de eis tot inkomensafhankelijke en progressieve kinderbijslag.

Op economisch terrein wilde de KVP stabilisatie van de geldwaarde, een sluitende betalingsbalans, krachtige industrialisatie, exportbevordering en productiviteitsverbetering, economische integratie en liberalisatie. Daarnaast moest de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (een tripartite bedrijfsorganisatie met verordenende bevoegdheden) worden doorgevoerd, en diende de bezitsvorming te worden gestimuleerd. Ten aanzien van de belastingen constateerde de KVP dat deze over de gehele linie te hoog waren. Er diende een voortdurende controle op efficiënte besteding van de staatsuitgaven plaats te vinden. Tevens diende de belastingwetgeving herzien te worden om deze aan te passen aan de economische en sociale eisen van de tijd en diende de progressie te worden beperkt. Van de departmentsgebonden voorstellen was vooral de eis om 'zo krachtig mogelijk' te voorzien in de woningbehoefte van belang, waarbij voldoende aandacht diende te zijn voor grote gezinnen.

De Partij van de Arbeid

In haar verkiezingsprogram leunde de PvdA zwaar op het rapport *De weg naar vrijheid*, dat zij enige jaren eerder had laten verschijnen. Daarin gaven de sociaal-democraten aan welke weg leidde naar een wereld zonder massale werkloosheid, met hechte internationale samenwerking en zonder bewapening: het *democratisch* socialisme. De PvdA polariseerde sterk in haar program. Zij riep de kiezers op om 'de reactie af te wijzen' en te stemmen voor 'haar program van hervormingen'.

Net als de KVP stelde de PvdA de internationale samenwerking voorop, zowel politieke samenwerking in de VN en een verenigd Europa, als op militair gebied, in Europees, Atlantisch en zelfs wereldverband. Zij wilde nauwe samenwerking met Indonesië, óók ten aanzien van een oplossing voor Nieuw-Guinea.

De PvdA stond een vergroting van de productie en de werkgelegenheid voor. Daartoe stelde zij onder andere toezicht op de particuliere investeringen voor én een verhoging van de koopkracht door het laten verrichten van openbare werken. Een heikel punt in het PvdA-program waren de voorstellen tot socialisatie van het mijnbedrijf en (vooral) van het verzekeringsbedrijf. De PvdA wilde dat er minstens 55.000 woningen per jaar zouden worden gebouwd.

De geleide loonpolitiek, waarbij de loonhoogte niet aan de markt werd overgelaten maar in laatste instantie door de overheid werd bepaald, diende te worden voortgezet, evenals de belastingpolitiek, die gebaseerd moest blij-

ven op het draagkrachtprincipe. Daarnaast wilde de PvdA het medebezit van vermogen in de bedrijven door werknemers stimuleren.

De Antirevolutionaire Partij

De ARP opende haar verkiezingsprogram niet met de internationale situatie, in tegenstelling tot KVP en PvdA. Zij zette juist de verhouding tussen staat en maatschappij centraal. Voorkomen moest worden dat de overheid teveel macht kreeg; 'staatsocialisme' was 'een der gevaarlijkste bedreigingen in deze tijd'. Ook verwierpen de mannenbroeders de geleide overheids-economie. De overheid diende zich te beperken tot het scheppen van algemene voorwaarden voor de stimulering van de productie en de industrialisatie.

De ARP nam een ferm Nieuw-Guineastandpunt in. Het Nederlandse gezag over dit gebiedsdeel diende 'onverkort' gehandhaafd te blijven, terwijl de partij wel vriendschappelijke verhoudingen met Indonesië wilde bevorderen. Dat die bij uitvoering van het ARP-programa niet erg voor de hand lagen werd duidelijk uit het feit dat niet alleen de belangen van Nederland en de Nederlanders in de voormalige kolonie behartigd dienden te worden, maar dat ook rekening gehouden diende te worden met 'het onrecht aan Ambon en de Ambonezen aangedaan'. Op buitenlands-politiek terrein stond de ARP zowel economische als militaire integratie van West-Europa voor, evenals volledige medewerking aan de VN en samenwerking binnen de NAVO.

Met betrekking tot de woningnood stelde de ARP dat minimaal 50.000 woningen per jaar gebouwd dienden te worden. De rijksuitgaven dienden te worden beperkt, waardoor ruimte vrij zou komen voor belastingverlaging.

De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

De VVD bracht de dreigende internationale situatie als belangrijkste issue naar voren. Culturele, economische en militaire samenwerking van alle democratische staten was noodzakelijk om 'de Christelijke beschaving' te verdedigen. De Europese integratie mocht wat betreft de VVD gepaard gaan met het inleveren van een deel van de nationale soevereiniteit ten gunste van supranationale organen. Met betrekking tot Nieuw-Guinea en Indonesië namen de liberalen eenzelfde standpunt in als KVP en ARP.

Net als de ARP zette de VVD zich sterk af tegen te vergaande staatsbemoeienis in de maatschappij. Zij wenste meer decentralisatie naar gemeenten en provincies en een terugtreden van de overheid op particulier terrein. Verder diende de overheid ingrijpend te bezuinigen, hetgeen gepaard moest gaan met verlaging van de belastingen. Ten aanzien van de woningnood meende de VVD dat het particulier initiatief meer bij de woningbouw betrokken diende te worden.

De Christelijk-Historische Unie

De CHU ging, evenals in 1948, de verkiezingen in zonder een echt verkiezingsprogram, maar op basis van haar program van beginselen, dat in mei 1951, dus vlak voor de verkiezingen, was vastgesteld. Dit program was zoals het een beginselprogram betaamt, zeer algemeen van toonzetting. Het ging niet verder dan het stellen van randvoorwaarden bij de noodzakelijke overheidsbemoeiing, waarbij telkens het 'christelijk-historisch karakter' van het volksleven voorop stond.

De Communistische Partij van Nederland

Ook de CPN ging de verkiezingen in met haar beginselprogram. In dit program werd de kapitalistische samenleving afgewezen. Haar belangrijkste item betrof de socialisatie van de grote productiemiddelen en het kredietwezen en de invoering van een planeconomie. Verder wees zij iedere vorm van kolonialisme af.

De Katholieke Nationale Partij

De KNP, onder leiding van de oud-minister van Koloniën CH.J.I.M. Welter, fungeerde als rechtse luis in de pels van de KVP. In haar uiterst beknopte program gaf zij slechts algemene richtlijnen voor het overheidsbeleid aan, waarbij een zo beperkt mogelijke staatsbemoeiing en het behoud van het Koninkrijk de toon aangaven.

De verkiezingscampagnes

Partijcampagnes

De verkiezingscampagnes van de PvdA en met name van de VVD kenmerkten zich door een polariserende toon. De liberalen, vanaf 1948 in de regering en daardoor lange tijd geëngageerd aan een grote rol van de staat, kregen steeds meer moeite om zich te identificeren met het in hun ogen nog steeds vrij ingrijpende karakter van de staatsbemoeiing. Verantwoordelijk voor deze 'staatsalmacht' was de PvdA; de verkiezingscampagne van de VVD was dan ook fel antisocialistisch van toonzetting.⁴ Ook bij verkiezingsbijeenkomsten maakte lijsttrekker P.J. Oud steeds weer duidelijk dat de VVD zich niet langer zou lenen om de samenleving in een socialistische om te bouwen. De liberalen voelden zich gemangeld tussen de grote partijen in het kabinet: 'De samenwerking in de afgelopen parlementaire periode heeft niet voldaan, doch teleurgesteld. In steeds sterkere mate hebben wij (...) de indruk gekregen, dat de dienst werd uitgemaakt door r.k. en socia-

⁴ B.F.M. van Otten, "Verbreekt de rode boeien" Het antisocialisme van de VVD in de jaren 1952-1954' in: *Tussen polarisatie en paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995) p. 97-103.

listen, terwijl de andere richtingen, in het kabinet vertegenwoordigd, mochten dienen om aan een politiek, die in haar wezen smalle basis-politiek was, de schijn van een brede basis te geven.⁵ Oud sloot regeringsverantwoordelijkheid voor de VVD niet uit, maar dan met een versterkte 'derde macht', dus een versterking van de naar zijn idee politiek verwante ARP, CHU en VVD.⁶

Zette de VVD zich sterk af tegen de PvdA, voor de sociaal-democraten waren de liberalen niet de allergrootste tegenstander. Zij riepen het beeld op van reactionaire krachten, wier enige doel was de progressieve PvdA uit de regering te weren. Hiermee zetten zij zich niet in eerste instantie af tegen de VVD (hoewel die zeker tot die krachten behoorde die de invloed van de PvdA wilden terugdringen), maar vooral tegen de behoudende stromingen in de confessionele partijen, en met name in de KVP. In deze laatste partij woedde al enige tijd een felle strijd tussen de linker (voornamelijk vakbonds)vleugel en een conservatieve groepering onder leiding van F.J.F.M. Duynstee en M.P.L. Steenberghe.

De PvdA maakte dankbaar gebruik van de populariteit van haar lijsttrekker, minister-president W. Drees, die in alle kiesdistricten de lijst aanvoerde. Volgens de opiniepeilingen was Drees veruit de populairste politicus. Niet alleen was hij populairder dan zijn partij⁷, ook had hij een ruime voorsprong op de concurrentie van andere lijsttrekkers. NIPO-gegevens uit 1953 gaven de volgende uitkomst op de vraag: 'Als u nu eens in plaats van op een lijst op een van deze personen zoudt moeten stemmen, op wie zoudt u dan vandaag aan de dag uw stem uitbrengen?'⁸

Drees (PvdA)	41%
Romme (KVP)	18
Schouten (ARP)	11
Oud (VVD)	9
Tilanus (CHU)	7
Welter (KNP)	3
Wagenaar (CPN)	2
Zandt (SGP)	1
geen antwoord	8

De verkiezingsleuze van de PvdA luidde 'vertrouwen'. Natuurlijk in de partij zelf, maar vooral in haar leider, de man die de oudedagsvoorziening had gebracht en die in de ogen van het volk was uitgegroeid tot een heuse staatsman.

⁵ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 26 mei 1952.

⁶ In haar pleidooi voor een derde macht stond de VVD overigens vrijwel alleen. ARP en CHU wilden van zo'n derde macht weinig weten. De voorbije kabinetscrisis had zo'n derde macht volgens H.W. Tilanus (CHU) 'enige kilometers verder uit mijn denken (...) doen gaan'. Van der Heiden, 'Brede-basishobby', p. 18.

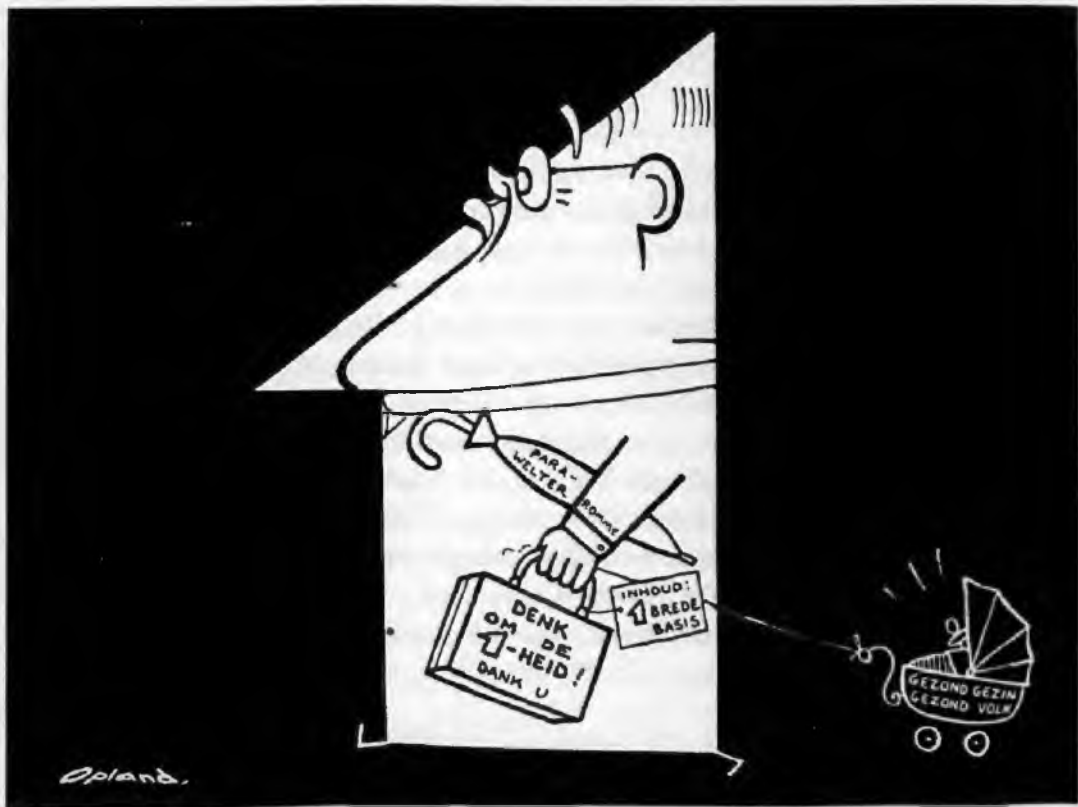
⁷ Een verschijnsel dat zich ook voordoet bij de huidige voorman van de PvdA, W. Kok.

⁸ Zie ook J.C.F.J. van Merriënboer, 'De inventaris van het Koreakabinet' in: Ramakers ed., *Het kabinet-Drees II*, p. 756-761.

Naast het positioneren van Drees had de PvdA nog een electorale troef voor handen. Weliswaar was het verkiezingsprogram van de sociaal-democraten zeer summier van opzet, maar er lag een zeer uitgebreid visionair document achter: het rapport *De weg naar vrijheid*. Dit rapport werd gepresenteerd als de natuurlijke opvolger van het *Plan van de Arbeid*, waarmee de SDAP in de jaren dertig furore had gemaakt. Met *De weg naar vrijheid* bepaalde de PvdA de politiek-inhoudelijke discussie.

De KVP kwam niet aan een politiek-inhoudelijke plaatsbepaling toe. De strijd tussen de linker- en rechtervleugel had de 'eenheid der katholieken' bepaald geen goed gedaan, terwijl zij aan haar rechterzijde ook nog de KNP van Welter wist. Kort voor de verkiezingen wist de partijleiding een dreigende scheuring vanuit de rechtervleugel te voorkomen door deze meer invloed te geven in de partijorganisatie, maar dit was niet bevorderlijk voor het vertrouwen dat de KVP onder progressieve katholieken, zowel in het electoraat als binnen de partij, genoot. Hoewel de eenheid van de katholieken op staatkundig gebied gered was (op de KNP na natuurlijk), ging de KVP bepaald niet als hecht gesloten eenheid de verkiezingscampagne in. In de katholieke dagbladen gingen links en rechts verbaal met elkaar op de vuist, terwijl de partij- en fractieleiding hun best deden de schade te beperken.⁹

Karikatuur Opland, *de Volkskrant*, 25 juni 1952

⁹ Zie voor een uitgebreide beschouwing over de richtingenstrijd binnen de KVP: J. Bosmans, 'De KVP, de groep-Steenberghe en de verkiezingen van 1952' in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatiecentrum* 1976, p. 20-76.

KVP-leider Romme maakte op KVP-verkiezingsbijeenkomsten en in zijn geschriften duidelijk dat zijn partij niet met de PvdA getrouwd was. In een rede, bedoeld om de katholieke arbeiders duidelijk te maken dat een stem op de KVP voldoende waarborg was voor progressief beleid, dreigde hij: 'Het kan ook zonder de PvdA!'¹⁰ Een uitspraak met weinig effect. Voor vrijwel iedereen was het volstrekt duidelijk dat de voorkeur van de KVP bij een zo breed mogelijke kabinetsbasis lag, zodat de sociaal-democraten niet behoeften te huiveren zolang ze geen onaanvaardbare eisen zouden stellen.

In haar verkiezingscampagne zette de ARP zich sterk af tegen het beleid van de naoorlogse kabinetten, die zij als één 'kettingkabinet' zag. De verkiezingen waren in antirevolutionaire ogen een gelegenheid voor het Nederlandse volk om zich uit te spreken over het gehele naoorlogse beleid, een beleid dat zij niet goed achtte voor Nederland, en dat zij door de kiezer afgekeurd wilde zien.¹¹ Een opmerkelijk standpunt, gezien het feit dat de ARP dan wel formeel een oppositiepartij was (zij maakte van geen enkel naoorlogs kabinet deel uit), maar wél het regeerprogramma van het kabinet-Drees II had medeondertekend, waarmee zij dus ook medeverantwoordelijk werd voor op zijn minst de grondslagen van het beleid van het laatste kabinet.¹² De ARP voerde een antisocialistische campagne; de verkiezingen stonden in het teken van de vraag 'of het socialisme in ons land (...) teruggedrongen zal worden uit de veel te grote plaats, die het overal inneemt'.¹³

Het publiek

Waren de politieke partijen druk bezig met hun campagnes, het publiek leek maar matig geïnteresseerd in de strijd om de macht. Verschillende dagen weekbladen meldden het gebrek aan belangstelling als belangrijkste kenmerk van de verkiezingen van 1952.

Vrij Nederland sabelde in een vrij fel betoog alle politieke partijen neer: 'Bij de Antirevolutionairen moest het parool "vastheid" en bij de socialisten het beroep op het "vertrouwen" de kiezers verhullen dat stellig en concreter leuzen niet gevonden kunnen worden.' De door ziekte veroorzaakte tijdelijke afwezigheid van VVD-leider Oud was niet eens opgevallen, hetgeen volgens de redactie ook voor andere politieke leiders had gegolden. De conclusie: het politieke leven lijkt vastgelopen. Oorzaak: 'Verschuivingen van enige importantie lijken uitgesloten. Plotselinge wisseling van overtuiging bij de kiezers eveneens.' Het electoraat stemde, aldus het weekblad, keurig langs de lijntjes van de verzuiling, waardoor het politieke cir-

¹⁰ *De Maasbode*, 21 mei 1952.

¹¹ Chr. van den Heuvel, *Handboekje voor de huisbezoekers voor de verkiezingen van 1952* (Den Haag z.j.) p. 5-6. Overigens een prachtig boekje, waarin een vraag- en antwoordspel tussen 'de kiezer' en 'de partijman' wordt opgevoerd.

¹² Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958* (Amsterdam 1986) p. 91-114 en Van der Heiden, 'Brede-basishobby', p. 5-14.

¹³ Van den Heuvel, *Handboekje*, p. 41.

cus veel te voorspelbaar was geworden.¹⁴ Ook de liberale *Nieuwe Rotterdamse Courant* signaleerde een gebrek aan politieke belangstelling, veroorzaakt door de houding van de politieke partijen.¹⁵

Wat interesseerde het electoraat dan wel? Bij de verkiezingen van 1948 hadden zaken als de toekomst van Indonesië en de vrees voor een derde wereldoorlog en voor expansie van het communisme een grote rol in de publieke opinie gespeeld, maar niet de belangrijkste. De prioriteiten lagen vooral bij de dagelijkse levensomstandigheden; koopkrachtverbetering en oplossing van de woningnood werden urgenter geacht.¹⁶

De woningnood zou alleen maar in belang toenemen. Vanaf juni 1948 stond dit item bovenaan de wensenlijst van het door het NIPO onderzochte publiek.¹⁷ Nu was dit een beleidsterrein waarop de politieke partijen zich nauwelijks onderscheidden. In de respectievelijke verkiezingsprogramma's besteedden ze alle veel aandacht aan de vermindering van de woningnood, hooguit toegespitst op het eigen electoraat. Waar PvdA en VVD de woningnood als een geheel zagen, legden de christelijke partijen de prioriteit bij de grote gezinnen.

Interessanter is dat in de opmaat naar de verkiezingen de tweede en derde prioriteit in de publieke opinie aan verandering onderhevig waren. Gedurende het jaar 1950 stond het loon- en prijsbeleid op een tweede plaats, gevolgd door werkgelegenheid (januari) en belastingdruk (zomer). In maart 1951 kwam het onderwerp 'sociale voorzieningen' plotseling op een derde plaats, terwijl in 1952 de werkgelegenheidsproblematiek het loon- en prijsbeleid zelfs van de tweede plaats verdrong.

Was tot 1950 nog een groot deel van de bevolking van mening dat er iets gedaan moest worden aan de belastingdruk, aan de vooravond van de verkiezingen meende 83% van de ondervraagden dat de regering snel de bestaande werkloosheid moest bestrijden. Een opmerkelijk verschil, vooral wanneer men in oenschouw neemt dat juist in de tussenliggende periode een bestedingsbeperking van 5% reëel inkomen was geëffectueerd, waardoor de belastingdruk nog verder was toegenomen.¹⁸ Blijkbaar was de werkgelegenheid voor de ondervraagden van een zodanig belang dat de hogere belastingdruk voor lief werd genomen.

¹⁴ *Vrij Nederland*, 21 juni 1952.

¹⁵ *NRC*, 17 juni 1952.

¹⁶ Zie: P.F. Maas, 'Kiezers tussentijds opgeroepen' in: P.F. Maas ed, *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 3, *Het kabinet-Drees-Van Schaik*, band A, *Liberalisatie en sociale ordening* (Nijmegen 1991) p. 19-22.

¹⁷ De NIPO-gegevens zijn ontleend aan: J.J. de Jong, *Overheid en onderdaan* (Wageningen 1956) p. 211.

¹⁸ Zie: P.G.T.W. van Griensven, 'Sociale Zaken: Spanning tussen het sociaal wenselijke en economisch mogelijke' in: Ramakers ed., *Het kabinet-Drees II*, p. 159-177.

De verkiezingen

Deze omslag in de prioriteitstelling in de publieke opinie speelde uiteraard de partij in de kaart die zich juist op deze punten (werkloosheidsbestrijding en sociale voorzieningen) sterk had geprofileerd in de voorgaande kabinetsperiodes en in haar verkiezingsprogram en verkiezingscampagne: de Partij van de Arbeid. Waar electorale concurrenten als KVP, ARP en CHU de belastingdruk pregnant als item naar voren brachten, legde de PvdA juist de nadruk op deze twee punten.¹⁹

Gezien deze opstelling is het nauwelijks verwonderlijk dat de PvdA als winnaar uit de verkiezingen tevoorschijn kwam. Verwonderlijker is het dat een opiniepeiling een week vóór de verkiezingen een geheel ander beeld gaf. Volgens deze peiling zou de KVP licht winnen en de grootste partij blijven, gevolgd door de PvdA, die ook een beperkte winst zou kennen. De ARP zou wat verliezen maar in zeteltal gelijk blijven, de CHU liet een lichte winst zien, terwijl de KNP van Welter net voldoende over zou houden voor één zetel. De communisten zouden stevig verliezen, bij een gelijkblijvende aanhang van de VVD. *De Volkskrant* kopte dan ook optimistisch: 'Verwachting: KVP wint, communisten krijgen klop'.²⁰ Een zelfde beeld werd al eerder verwacht door het aan de PvdA verwante *Vrij Nederland*, dat voorspelde dat iedereen keurig langs de verzuilde lijnen zou stemmen en dat de KVP dus 'met mathematische zekerheid' de grootste zou blijven.²¹ Dat de daadwerkelijke uitslag een geheel ander beeld gaf, kan worden verklaard uit de grote groep kiezers die nog geen definitieve keuze had gemaakt (15%, goed voor vijftien kamerzetels).

Uitslag verkiezingen 1952²²

	% 1948	zetels 1948	peiling 1952	% 1952	zetels 1952
PvdA	25,61	27	26,5	28,97	30 (+3)
KVP	31,04	32	31,5	28,67	30 (-2)
ARP	13,21	13	13,0	11,31	12 (-1)
CHU	9,19	9	9,5	8,92	9 (0)
VVD	7,94	8	8,0	8,83	9 (+1)
CPN	7,74	8	6,0	6,16	6 (-2)
SGP	2,37	2	2,5	2,42	2 (0)
KNP	1,26	1	1,0	2,71	2 (+1)
Overig	1,64		2,0	1,35	

¹⁹ De Jong spreekt over 'een sterke electoraal-psychologische positie' van de PvdA, daar deze zich juist profileerde op de items die in het brandpunt van de publieke belangstelling lagen. De Jong, *Overheid en onderdaan*, p. 210-211.

²⁰ *de Volkskrant*, 25 juni 1952.

²¹ *Vrij Nederland*, 26 april 1952 en 21 juni 1952.

²² De uitslagen zijn overgenomen uit *Parlement en Kiezer 74* (1992) p.114-115, de prognose op basis van een NIPO-peiling is afkomstig uit *de Volkskrant*, 25 juni 1952.

De 'zwevende kiezers' hadden, getuige de daadwerkelijke verkiezingsuitslag, de prognoses flink in de war geschopt. In plaats van de voorspelde lichte winst voor de KVP was er een voor die tijd groot verlies voor die partij. In het licht van de 'richtingenstrijd' binnen de KVP was het verlies extra gevoelig: zowel naar de linkerkant (PvdA) als naar de rechterkant (KNP) werd de katholieke eenheid aangetast. Ook de ARP liet een forse aderlating;

Reacties op de uitslag

Uiteraard waren de reacties op de verkiezingsuitslag in de pers divers, al naar gelang de aan een krant gelieerde partij winst of verlies had geboekt. De grootste blijdschap sprak uit de aan de PvdA verwante pers, waar zelfs van een juichstemming gesproken kon worden.

'Er is sinds de bevrijding niet zoveel gerechtvaardigde vreugde in de rijen der socialistten geweest als op de avond van de verkiezingsdag', aldus *Het Vrije Volk*, dat de uitslag in termen van de doorbraak verklaarde. Deze doorbraak was het in de tweede wereldoorlog opgekomen streven om de Nederlandse verzuilde politieke verhoudingen te verbreken, en te komen tot een op links-rechts tegenstellingen gebaseerd bestel. De PvdA was hiervan de politieke exponent, die het uitgesproken doel had om progressieve kiezers van alle geestesstromingen aan zich te binden, dus vooral ook progressieve christenen. Volgens *Het Vrije Volk* was de winst voor de PvdA afkomstig uit 'de gevleugelde partijen', de confessionele partijen dus, die geen eenduidige progressieve of conservatieve koers voeren.²³ Ook *Het Parool* constateerde dat 'de vele malen voortijdig doodverklaarde' doorbraak springlevend was, en voor de toekomst nog veel moois voor de PvdA beloofde.²⁴ Ook nadat de euforie over de verkiezingsuitslag wat was afgezwakt, bleef de PvdA de mening toegedaan dat de doorbraak weer het niveau van 1946 had bereikt. De directeur van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, J. den Uyl, meende dat de verschuivingen zelfs nog groter waren dan de uitslag liet zien. Door het hoge geboortencijfer nam het aandeel van de katholieken in het electoraat jaarlijks met 0,1% toe, waardoor de KVP op basis daarvan al 0,4% groei had mogen verwachten. Volgens Den Uyl was het de PvdA gelukt om niet alleen confessionele arbeiders, maar ook een bescheiden deel van de gelovige middengroepen en intellectuelen aan zich te binden, hetgeen hij verklaarde met het Drees-effect. Terwijl bij de KVP en de ARP het aantal voorkeurstemmen was gestegen, had bij de PvdA juist een groter deel op de lijsttrekker gestemd, voor Den Uyl een teken van de aantrekkelijkheid van Drees voor het electoraat.²⁵

In de KVP was men aanzienlijk minder enthousiast over de stembusuitslag. *De Gelderlander* noemde het 'een trieste geschiedenis voor de katho-

23 *Het Vrije Volk*, 26 juni 1952.

24 *Het Parool*, 26 juni 1952.

25 J.M. den Uyl, 'Enkele stellingen over de verkiezingsuitslag' in *Socialisme en Democratie* 9 (1952), p. 441-445.

lieken, die politiek hun eigen ruiten hebben ingegooid'.²⁶ Ook *Het Binnenhof* en *het Huisgezin* wezen met een beschuldigende vinger naar de katholieken. Volgens deze organen hadden de groep-Duynstee en het optreden van Welter precies het tegenovergestelde bereikt van hun doel: een versterking van de PvdA in plaats van een verzwakking van links.²⁷ KVP-leider Romme, staatkundig hoofdredacteur van *de Volkskrant*, verklaarde in zijn dagblad dat er geen reden was voor 'ontmoediging', hooguit voor bezorgdheid. Een verlies van twee zetels was wel vaker vertoond, en ook weer hersteld. Zijn bezorgdheid gold het door de PvdA toegejuichte verhoogde klassenbewustzijn, dat geheel tegen het wezen van de katholieke partijvorming inging, daar de KVP nu juist een partij wilde zijn voor alle katholieken, ongeacht hun klasse.²⁸ In alle katholieke bladen klonken oproepen om de staatkundige eenheid tussen katholieken daadwerkelijk te herstellen.

Ook *Trouw* stak de hand in eigen, protestants-christelijke, boezem. De christelijke partijen hadden onvoldoende hun sociale karakter benadrukt, hetgeen de doorbraakgedachte naar twee kanten had beïnvloed. Het vreesde een afnemende invloed van het christendom op de Nederlandse politiek door de winst van zowel de PvdA als de VVD. Juist ook vanwege de winst van de VVD was de vorming van een 'derde macht' uit den boze; de (protestants-)christelijke partijen dienden zich schrap te zetten tegen de socialisten én de liberalen.²⁹

In liberale kringen verkneukelde men zich om het verlies van de KVP. 'Dat komt ervan wanneer men pacteert met het Marxisme', stelde *Elsevier*. De KVP was te dicht naar de PvdA toegegroeid, waarmee de overgang van katholieke arbeiders naar de socialisten was vergemakkelijkt.³⁰ Volgens het *Algemeen Handelsblad* zou de verkiezingsuitslag weinig veranderen in het politieke bestel. Het was slechts theoretisch denkbaar dat de KVP in de oppositie zou komen, de verwachting was dat er een kabinet gevormd zou worden met PvdA en KVP, op een zo breed mogelijke grondslag.³¹

Tot slot

De verkiezingen van 1952 leverden een verrassend resultaat op. Geheel tegen de lijn der verwachting in werd de PvdA de grootste partij, in zetelaantal gelijk aan de KVP, maar met een hoger absoluut stemmenaantal. Het katholieke dagblad *De Stem* analyseerde de verkiezingsuitslag als volgt: Het totaal aantal uitgebrachte stemmen was ten opzichte van 1948 met 8,1% gestegen. De KVP had, bij gelijkblijvende verhoudingen, 1.531.154 (1948) plus 8,1% moeten halen, dus 1.655.178. Het daadwerkelijk resultaat was 125.714 stemmen lager. Aan de KNP had de KVP 77.106 stemmen verloren, de rest

26 *De Gelderlander*, 26 juni 1952.

27 *Het Binnenhof*, 26 juni 1952; *het Huisgezin*, 26 juni 1952.

28 *de Volkskrant*, 28 juni 1952.

29 *Trouw*, 27 juni 1952.

30 *Elsevier*, 28 juni 1952.

31 *Algemeen Handelsblad*, 2 juli 1952.

van de stemmen was naar de PvdA gegaan. Daarnaast had de PvdA nog 37.000 stemmen uit antirevolutionaire hoek gekregen.³² Met deze 'verlies-en winstrekening' onderschreef *De Stem* het doorbraakarakter van de PvdA-winst, zoals commentatoren van alle politieke richtingen dat deden. De juichstemming binnen de PvdA, die haar bestaansgrond in de doorbraakgedachte vond, was dan ook begrijpelijk. Voor het eerst in de Nederlandse politieke geschiedenis kregen sociaal-democraten door de macht van het getal het voortouw in een kabinetsformatie, waarvan de uitkomst eigenlijk bij voorbaat vaststond: een derde kabinet-Drees.³³

Drie factoren waren van doorslaggevend belang in de winst voor de PvdA. In de eerste plaats was dat de richtingenstrijd binnen de KVP, die katholieke arbeiders richting sociaal-democratie dreef. In de tweede plaats was dat de omstandigheid dat juist de PvdA zich profileerde op de problemen die aan de vooravond van de verkiezingen een centrale rol speelden in de publieke opinie. In de derde plaats, en verreweg het belangrijkste, was het de lijsttrekker van de PvdA, Drees. De minister-president van de laatste twee kabinetten had onder het electoraat een zodanig aanzien verworven, dat hij met kop en schouders boven zijn politieke rivalen uitstak.

Bij de verkiezingen van 1956 zou de PvdA de winst nog verder uitbouwen (overigens met herstel van de KVP), om in 1959 de positie van grootste partij weer voor een lange tijd (tot 1971) aan de KVP te moeten laten. Het kan haast geen toeval zijn dat de verkiezingen van 1959 de eerste verkiezingen zonder Drees als lijsttrekker waren.

Gedurende de jaren zestig zou de KVP telkens als sterkste uit de verkiezingsstrijd komen. Pas eind jaren zestig, toen de Nederlandse zuilenmaatschappij begon te verbrokkelen en de ontkerkelijking op gang kwam, draaiden de rollen weer om. In rap tempo verloren de christen-democratische partijen terrein. Ondermeer als reactie op dit stemmenverlies besloten deze partijen om op te gaan in een nieuw verband: het CDA. Van 1981 tot 1994 waren de christen-democraten hierdoor in staat om een leidende rol in de Nederlandse politiek te blijven spelen, hoewel zij de PvdA in 1978 en 1982 nog eens langs zij zagen komen. In 1994 kwam er een einde aan de leidende rol van de christen-democraten, door een ongekende verkiezingsnederlaag van twintig zetels. De PvdA nam de rol van grootste partij weer op zich. Van een doorbraak werd echter niet meer gesproken, de in de jaren zestig ingezette deconfessionalisering van de samenleving en de in de jaren tachtig ingezette ontideologisering van de politiek hadden alle partijen het karakter van *catch-all parties*³⁴ gegeven.

³² *De Stem*, 28 juni 1952.

³³ In de formatie van het kabinet-Schermerhorn-Drees (1945-1946) speelden sociaal-democraten ook een leidende rol, maar deze vond geen grondslag in voorafgaande verkiezingen, daar dit kabinet ontstond in een periode waarin een noodparlement functioneerde.

³⁴ *Catch-all parties* zijn partijen die niet (meer) gericht zijn op een bepaalde klasse of denominatie, maar zich richten op het gehele electoraat. Zie: Karl Dittrich, 'Testing the catch-all thesis: Some difficulties and possibilities' in: Hans Daalder and Peter Mair eds., *Western European party systems. Continuity and change* (Beverly Hills 1983)